

FELSEFE VE İÇTİMAİYAT

Mecmuası

Üç ayda bir çıkar

Türk felsefe Cemiyetinin resmi organıdır

Müdürü : Mehmet Servet

Müessisi : Agâh Sırrı

Müdürlük — Muhterem okuyucularımıza

M. Şekip — (Pierre Janet) - nin ruhiyat sistemi.

M. Bonnafous — Sociologie et géographie humaine.

A. Franceschini — İtalyanın muasır felsefe cereyanları.

NOTLAR VE TENKİTLER

M. Servet — İktisadî Mezhepler Tarihi (Gide ve Rist)

HULÂSALAR VE TAHLİLLER

Emile Bréhier, *Histoire de la philosophie allemande*. — D. Parodi, *les bases psychologiques de la vie morale*. — Harold Höfding, *Les conceptions de la vie*. — H. Sée, *Science et philosophie de l'histoire*. — Ch. Blondel, *Introduction à la psychologie collective*

MEVKUTELER

Publications of the American Sociological Society. — *Giornale Critico della Filosofia*

Adres : İstiklâl Lisesi, Şehzadebaşı, İstanbul

Hüsnütabiat matbaası

İSTANBUL

1929

Notlar ve tenkitler

İKTİSAT TARİHİ

Gide (Charles) ve Rist (Charles), *Fiziokratlardan günümüze kadar iktisadî mezhepler tarihi.*— mütercimleri: cilt 1, **Şükrü Kaya** ve **Ahmet Muammer**; cilt 2. **Şükrü Kaya**. İstanbul, Cumhuriyet Matbaası 1927 859 s.

Aslı : Histoire des doctrines économiques depuis les Physiocrates jusqu'à nos jours. (Paris, Larose et Tenin, 4e édition, 1922; 1° édition 1900)

Gide İsmi türk okuyucularına hiç te yabancı değildir. Mektepler için yazılmış eserinin tercümesi, dilimizde iktisada dair bu gün bile yegâne ciddî ve klasik kitaptır. Orijinalliği itibarile olmasa bile, derin vukufu dolayisile, cihan iktisat edebiyatında bu isim daima hörmette anılır; Fransızlar için yalnız nazari iktisat cihetinden değil, aynı zamanda iktisat siyaseti itibarile de, *Gide*, iftihar edilecek bir şahsiyettir. Fransız kooperatifçiliği, ona herhalde pek çok şeyler borçludur. *Charles Rist*, bilhassa para ve maliye iktisadî hakkındaki tetkikleri ile *Gide* - e çok iyi bir arkadaş olmak kıymetini kazanmıştır; Paris hukuk fakültesinde iktisat kürsüsünü işgal eden *Rist*, bizim pek fakir olan iktisat kütüphanemize ilk defa bu eserle giriyor.

Müelliflerin de işaret ettikleri gibi, eser, daha fazla tedrisî bir gaye takip edilerek yazılmıştır: Fransız yüksek tedrisatında iktisat nazariyeleri tarihi, umumî iktisat dersleri yanında daima mühim bir mevki işgal etmektedir; işte eser, Fransız talebesinin bu ihtiyacına cevap vermeği ilk hedef addeder; hatta onun

içindir ki, böyle bir resmî program alâkası olmamış bulunsaydı, kitabın ismini „ Hali hazır iktisat mezhepleri tekâmül ve menşei tarihi „ şeklinde göreceğimizi öğreniyoruz (s. XIV). Kitaba konacak ismin intihabını ehemmiyetsiz addetmeğe hakkımız yoktur; çünkü, biraz sonra göreceğimiz gibi, bu mevzu üzerinde yazılacak bir tarih kitabının, ancak bazı mühim meseleler hakkında sarih prensipler kabul ettikten sonra mümkün olabileceğini düşünmek lâzımdır.

Doğrudan doğruya eserin kıymeti ve manası üzerinde müna-kaşaya girişmeden evvel, yazılış tarzı itibarile bir hususiyetine daha işaret etmeği faydalı buluyoruz.

İktisadî mezhepler tarihi, iki alimin ismini taşımakla beraber tam manasile bir collaboration mahsulü değildir; yahut daha doğrusu, eser, tetkik olunan mevzu ve çıkarılan neticeler üzerinde temamilen anlaşmış iki mütefekkirin bir tek kitabı beğil, belki münferit parçalar hakkında muhtelif kanaâtlar taşıyan ve bundan dolayı ayrı ayrı düşündükleri ve yazdıkları kısımları bir risâle halinde neşremiş olan iki ayrı şahsiyetin buluştukları bir mecmuayı hatırlatmaktadır. Beş kitaba ayrılmış iki ciltlik eserin her faslı, muharririnin ayrıca ismini taşıyor; herbiri ayrı bir mekale şeklinde telekki olunabilecek fasıllardan dokuzu Gide tarafından, diğer dokuzu da Rist tarafından yazılmıştır: Müşterek çalışmanın, herhalde bizim memleketimizde pek te nümunesi olmayan bir tarzıdır. Her muharrir, yazdığı parçada taraftar gözüktüğü fikirlerin mesuliyetini kendi üzerine almaktadır. Yalnız itiraf etmelidir ki, bu serbestlik, herhalde mevzuun teknik, yahut müspet malûmat nevinden kısımlarında değil, belki içtihat ve bilhassa içtimaî siyasete ait kanaatlerde caridir.

Bununla beraber aynı kitabın üzerine imza atabilmek için muhakkak bazı müşterek mebdelerin bulunmasını zarurî addedecek olanlar, *İktisadî mezhepler tarihi* - nin mukaddimesile neticesini okumalıdır: bu iki parça, eserin, cidden çok

manidar olan birer kısmını teşkil etmektedir; burada, her iki muharririn hangi noktalarda anlaşmış olduklarını sarahaten görüyoruz.

**

İktisat tarihine ait bir eser, bilhassa iki esaslı noktadan tetkik ve tahlil olunabilir: 1) Alel'umum nazariye tarihlerinin haiz olması icap eden vasıflara, hareket noktalarına göre; 2) kabul edilen mebdeler ne olursa olsun, tarihi yazılmakta ola nazariyelerin, vaz'ı, tasnifi, terkip ve izahı itibarile tahlil.

Bunlardan birincisi, daha fazla bir usûl meselesi halinde gözüktür; yani doğrudan doğruya bir vak'anın veya nazariyenin tefsiri ve izahı değil, belki tetkik mevzuunu teşkil eden şeylerin nasıl mutalâa edilmesi iktiza ettiğini bize gösterir. İkincisi ise, bir tarih eserinden bahsettiğimize göre, sırf tarih tekniği ve malzemenin mahiyeti itibarile, tarihçinin muvaffakiyet derecesine ait vereceğimiz hükümlere rehberlik eder; bu sahada bir az daha ileri gitmek mümkün olursa, nihayet tarihçinin izah teşebbüslerini tetkik edebiliriz ki, bu da, hakikatte mevzuun mahiyeti hakkında tarihçinin iltizam ettiği kanaatlerle ve kullandığı usûl ile sıkı bir alâkayı haizdir.

Bu mutalâalara istinaden, biz de, *İktisadî mezhepler tarihi* nin bilhassa bu ikinci noktadan, yani usul ve mebdeler cihetinden tahliline teşebbüs edeceğiz.

**

Biraz evvel, *İktisadî mezhepler tarihi* nin mukaddimesile neticesinden bahsetmiştim; her iki muharririn müşterek imzasını taşıyan bu iki parça, her okuyucunun ilk defa dikkatini celbe layıktır: çünkü eserin gerek mukaddimesi (s.IX-XIX), ve gerek neticesi (s.829-835), muharrirlerimizin, alel'umum nazariye tarihlerinden ne anladıkları hakkında bize sarih ve tam fikirler vermektedir. Koca eserin esaslı bütün mekanizmesini bu sayfalarda

bizzat müellifler tarafından ifşa edilmiş olarak bulmak, hiç şüphesiz, her okuyucu için büyük bir kârdır. İtiraf edelim ki, bundan en çok istifade edecek olanlar, türk okuyucularıdır; filhakika bir eserin iç mekanizmesini, muhtelif meselelerin tetkik ve tahliline hasredilmiş bulunan satırlar arasından sezip çıkarmak, her zaman kolay bir iş değildir; hele memleketimiz gibi bu nevi ciddî tetkiklerin uzun bir ananeye sahip olmadığı yerlerde, geniş bir okuyucu kitlesinin lâzım geldiği kadar nüfuz ile böyle bir eseri kavraması daha güç olur. Başka memleketlerde her hangi bir eserin hususiyetlerini kendisine müşabih olanlardan ayırdetmek için pek çok imkânlar vardır, çünkü numuneler pek çoktur; bizde ise, hele bu sahada, her hangi basit bir mukayese zemini olacak tek bir eser göstermek kabil değildir. Görülüyor ki, muhterem müelliflerin fransız okuyucuları için faydalı adettikleri bu esas fikirler, bizler için bir zarurettir. Biz de zaten *İktisadî mezhepler tarihi* nin tahliline hasrettiğimiz bu sayfalarda, eserin hangi usul prensiplerine, hangi telekki tarzlarına istinat ettiğini göstermeği ilk maksat adetmeğe, işte bu sebeplerden dolayı taraftar olduk.

İlk bir nokta: İktisat mezhepleri ile iktisat ilmi arasındaki fark . . . Bu iki mefhumun delâlet ettikleri manaları tespit için müellifler, buraya aynen almaktan kendimi menedemiyeceğim şu muvaffak teşpihi yapıyorlar: “Bir buçuk asırdan beri iktisat fikirleri temaşa edildiği zaman, insan kendini açık bir yelpaze önünde zanneder. Sap tarafında yelpazenin yaprakları o kadar sımsıkı birbirine birleşmiştir ki, yelpaze bir kitle gibi görünür. Göz muhite doğru ileriledikçe hüzmelerin namütenahi muakis vaziyetler alacakmış gibi tedricen birbirinden uzaklaştığı görülür. Halbuki tamamilen birbirinden ayrılmaz; çünkü hüzmeler birbirinden uzaklastıkça, dallar arasında müşterek bir nescin açıldığı da görülür; bu nesiç, dalların birbiri üzerine gelmesinden sapta hasıl olan sunî birlik kadar mukavemetli bir bağ, yeni bir vahdet vücuda getirir. Tıpkı bunun gibi, ilmi iktisat ta *fiziyokratlar* ve hususile *Adam Smith* zamanında güzel bir basitliği haiz bir mezhepler

mecmuası halinde gözüdür ve zihin bir bakışta kavrayabilir. Fakat zaman geçtikçe ve ilim terekki ettikçe, başlangıçtaki bu birliğin hakikî olmaktan ziyade zahiri olduğunun farkına varılır. *Smith*-in telif etmeğe muvaffak olduğu ekseriya mütenakız nazariyeler, daha büyük bir istiklâlle inkişaf ettikçe, birbirine daha zıt fikir cereyanlarını tevlit etmiştir. Servetin inkısamı, kıymet, tarihî usûl, mücerret usûl, liberalizm, sosyalizm hakkındaki muhtelif nazariyelerin herbiri, muhtelif akıbet ve istihalelere uğrayarak kendi yollarını takip eden bir takım telekkilerdir. Bunların herbiri, kendini müdafaa için etrafına müşahede ve vekayi şebekesi örer; herbiri yeni hakikatlar ve faydalı tetkikler temin eder; bu suretle azar azar iktisat zihninin herbir büyük cereyanı etrafında gittikçe daha fazla dayanıklı ve gittikçe daha geniş bir nesîç teşekkül eder ki, bu nesîç henüz altında büyük mezheplerin bariz hatları görülen müşterek bir esas ilmiyi teşkil eder; ve nihayet bir müddet sonra göze çarpan şey, artık yelpazenin dalları değil, muhite doğru içinde bütün hüzmelerin kaybolduğu müşterek nesîçtir, yani sistemlerin devamlı neticesini teşkil eden müktesep hakikatlardır. „ (S. 829-830)

Bu teşpihin tafsilâtı içinde kaybolmaması lâzım gelen esas fikri hulâsa edelim: iktisat, başlangıçta (*Fiziyokratlar, Smith*) basit ve tam gözükiyordu; fakat inkişaf ettikçe, içinden birbirine zıt istikametler (mezhepler) çıktı; yalnız aldanmamalı: bu, bir cepheden görünürdür; birbirine düşman olan bu mezheplerin, bir de, müştereken dokudukları bir nesîç vardır: ilim budur.

Bütün içtimaî ilimler için olduğu gibi bilhassa iktisat için bu iki inkişaf tarzının sarîh suretle birbirinden ayrılması hiç şüphesiz ilk şarttır: diğer içtimaî ilimler arasında usulî bir tarzda tedvinine başlanan ilk şube iktisat olduğu düşünülürse, bu ilimlerin müspet devirleriyle kablelilmî - eğer bu tabir caizse - hazırlık devrini birbirinden ayırmak hususunda, iktisat tarihi bize hiç şüphesiz en emin ve mebzul malzemeyi verecektir : İktisat nazariyelerinin zuhurlarında, inkişaflarında ve kudret

lerini kaybedişlerinde, o kadar sarîh ve kat'î amiller vardır ki, bunların delâletile ilmin nasıl tedricî merhaleler geçirerek tekevvün etmekte olduğunu tespit çok kolay olur. Halbuki bu kolaylığı içtimaiyatın öteki şubeleridne bulmak nadiren mümkündür : çünkü bu amiller, hiç bir zaman sarahatle ifade edilmemiştir, ve daima maskeli bir şekilde gizli kalmış ve tesirini öyle yapmıştır. İktisat meseleleri, insanların daima açıkça ifade etmeğe mecbur kaldıkları menfaatlardan kuvvetini almaktadır ; binaenaleyh herhangi bir mesele üzerinde münakaşa, ve iki zıt mezhep arasında hakimiyet kavgası, sadece mantikî veya hissî spekülasyonların mücadelesi şeklinde kalmıyor, belki hemen daima hayatın maddî tezahürlerine göre kıymet kazanıyor : bu, tekevvün halinde olan ilmin emniyetle istinat edebileceği bir nokta değildir? *İktisadî mezhepler tarihi* - nin muhterem müellifleri, muhtelif mezheplerin inkişafı ile iktisat ilminin teşekkülü arasındaki bu münasebete bu suretle işaret ederken, fikrimizce, çok mühim bir noktaya temas etmiş bulunuyorlar.

Her bir iktisat mezhebi, bir idealin açık veya kapalı bir ifadesi olmağa çalışır, ve içinde “dini veya ahlakî itikatlar, içtimai ve siyasi kanaatlar, ferdî hissiyat ve tercihler, hatta şahsî tecrübe ve menfaatlar rol ve viçhesinin tayininde haizi tesir olur,, (s.833). Bunlar, o mezhebin yalnız olmasa bile en kuvvetli zenbereğini teşkil ederler : bir iktisatçı, bu vakıayı hiç bir zaman unutmamak mecburiyetindedir.

Bu vaziyet, biraz evvel işaret ettiğimiz gibi, yalnız iktisat için değil, belki hemen hemen bütün içtimai ilimler için de varittir ; bütün içtimai ilimlerin kablelilmî (préscientifique) devirleri, daima birbirine zıt fikir cereyanlarının, mezheplerin, veya tefelsüf tarzlarının bir mücadele tarihi şeklinde gözükmektedir. Hakikî ilim, ancak bu mücadelenin bir meyvesi oluyor. Bu gün içtimaiyat mektepleri arasındaki nihayetsiz ihtilaf noktaları ve faikiyet iddiaları, daha başka bir tarzda izah edilemez, zannedirim.

ilimden ayrı ve hususî bir şube, bazan ilmin nakıs, yani henüz zekâmızın tamamen kavrayamadığı meselelerin yarı izahları tarzında telekki edilmiştir. *İktisadî mezhepler tarihi* - nin müellifleri, bu meselenin, -hiç şüphesiz bizim kabul ettiğimiz şümûl dahilinde olmasa bile, -- hiç olmazsa *İktisadî siyaset* meselesi halinde dikkate değer bir hal tarzına taraftar oluyorlar: iktisat ilmi, iktisadî siyaset, yani cemiyet hayatının yeni şerait içinde ve yeni idealler namına inşası hakkında bugünkü ve yarınki fikirlerin yerine hiç bir zaman geçmiyecektir; yeni hayat tevazzuları, daima yeni hayat hamlelerini içinde taşıyan yeni tefelsüf şekillerini yaratacaktır. İktisat ilmi ile iktisat siyaseti, yahut daha geniş bir tabirle, iktisat felsefesi arasındaki müstakbeî münasibetlerin hududu, budur.

Ale'umum cemiyet telekkileri, içtimî felsefe ve nihayet bunların inkişafı ile sıkı bir alakayı haiz zannettiğimiz metafizik meseleleri, iktisadî mezheplerle iktisat ilmi arasındaki bu münasibet tarzına niçin tabi olmasınlar? Hatta bunun bir zaruret olduğunu tahmin etmeğe hakkımız vardır; ve bu zaruret fikrine vasıl olmak için hiç te materyalistlerin izah tarzına, yani mane-viyi maddiye, veya iktisadiye irca usulüne müracaat mecburiyetinde değiliz.

* * *

Yokarda dediğimiz gibi, mezhepler tarihçisi için, kısaca münakaşasını yaptığımız bu mesele, en esaslı bir noktadır. Hangi sahaya ait olursa olsun, mezhepler tarihi ile oğraşanların bir çoğu böyle bir meselenin değil ehemmiyetini, hatta vaz'ı zarur tını bile kabul etmezler; fakat bu hiç bir şey ifade etmez; çünkü, dikkat edilecek olursa, bu gibi kimselerde bile, makûl bir hal tarzına vasıl olmakta fayda gördüğümüz bu meseleye karşı hakikî ve tam bir lakaytlık yoktur; olsa olsa onlar i in, tamamen gayrı meşur bir surette verilmiş, veya kabul edilmiş kararlar ve kablî hükümler kâfi addolunur.

Bu cihetten, İktisadî mezhepler tarihi, en esaslı bir usûl ve tetkik planını tam bir şuurla anlamış bulunan iki alimin eseri olmak sıfatıyla, emniyet içinde okunacak kıymetli bir tettebbu eseri addolunmalıdır.

İçtimaî ilimlerle veya içtimaî siyasetle alâkadar olan her vatandaşımıza hararetle tavsiye ettiğimiz bu eserin ismi, bu mutalâalardan sonra, daha kolay anlaşılabilir olacaktır: muharrirler, bize iktisat ilminin tarihini değil, belki iktisat mezheplerinin bir tarihçesini vermişlerdir. İlmî tarih, bilhassa içtihat sahasında hiç şüphesiz, felsefesinin tarihini takip etmek zaruretindedir. Fakat itiraf edelim ki, *Gide* ve *Rist* - in bu kıymetli kitabını okuyup bitirenler, içlerinde şiddetli bir ihtiyacın henüz tatmin edilmediğini duymakta gecikmiyeceklerdir: bütün bu mezhep tenevvüleri arasında, ve yelpazenin sap tarafından gittikçe birbirinden uzaklaşan dallar ortasında ilmin „nesçini,, sarahatle kavramak...

Bu ihtiyacı bizde, bizzat müellifler uyandırmaktadırlar; fakat tatmini için hiç bir teşebbüse girişilmemiş olduğunu söylemek, bir haksızlık olmaz. Vakıa müelliflerimiz, eserleri için çok mütevazı bir iddia hududu çizmişlerdir; „tam, mufassal bir tarih yazmak ihtirasından,, (XII) bile uzak olduklarını kaydetmeğe ihtiyaç duymuş bulunuyorlar; fakat kim inkâr edebilir ki, nihayet iktisadî şeniyetin hakikî ve tam idrakine hizmet etmeğe matuf olan bütün bu mesai,mezheplerin sadece mütenevvi ve mütenakıs sergüzeştlerini hikâye etmekle kaldıkça,— nakadar ciddi bir érudition karşısında ulursak olalım — *Simiand* - in dediği gibi “bugün henüz teesüsünü beklemekte olduğumuz müspet iktisat ilminie pek az bir fayda temin,, (Année sociologique, T. IX. p. 553) edebilir. Filhakika mezhepler arasındaki bu ihtilafların „eyi bir surette anlaşılın ilmin birliği içinde silinmek meylinde olduğunu,, (İktisadî mezhepler tarihi, s.831) ifşa eden müellifler, bu birliğin, hiç olmazsa, umumî hatlarını göstermeleri lâzım gelirdi. Bu lüzumun başlıca amili, bilhassa içtimai-

yatçılar ve hatta marksistler tarafından bugünkü ilmi usûllerle müspet iktisat ilminin tesisine imkân olmayacağı hakkındaki — ihmâle katiyen gelmeyecek derecede — ağır ve ciddî tenkitlerin mevcudiyetidir . Bu noktaya bir misâl vermiş olmak için, *iktisadî mezhepler tarihi* hakkında sosyolog *Simiand* - ın yazdığı kısa bir tenkidi zikredebilirim . (An. soc. T. IX.s. 552 -- 555)

M. *Simiand* tenkidinde çok haklı olarak bilhassa şu nokta üzerinde tevekkuf ediyor: *Gide* ve *Rist* - in kanaatine göre iktisadî mezhepler, içinde doğdukları devrin iktisadî vakıialarile izah edilmez; ve bundan dolayı mezhepler tarihi, vakıialar tarihinden tamamiyle müstekil ve “ayrı bir usûl ve nizama tabi,-dir (s. XI). Böyle bir iddia hiç şüphesiz *Simiand* gibi bir içtimaiyatçı - iktisatçı için müsamahası mümkün olmayan büyük bir hatadır. Bu güzel eser için hakikaten en zaif addolunabilecek bu hareket noktası üzerinde o kadar musırdırlar ki, şu satırları okurken müelliflerin düşdükları bu hatalı fikirden hatta hususî bir zevk duyduklarını zannetmeğe kendimizde hakgörüyoruz: “Bu kitapta vekayiin tarihinden ancak şu veya bu mezhebin tulû veya husufunun izahı için fevkalade lüzum görüldükçe ve bir de muayyen bir zamanda müstesna bir şaşaa ile parlamış bulunan ve bugün uzaktan bize sebebi gayri kabili izah görünen bir mezheple alâkadar olan vekayiden bahsedilmiştir. Bir de, mezheplerle sıkısıkıya irtibatı bulunan, fakat mezheplerin v a l i d i değil, m e v l u d u olan vakıialardan bahsedilecektir.,” Bir muharririn böyle veya şöyle düşünmekte tabîî olan hakkını ve hürriyetini kimse inkâr edemez: yalnız eseri her okuyan şunu da istemeğe kendinde hak görür ki, çok istifadeli bir eserin gümrük hudu undan bazı emteanın geçmesini men’etmek için orta a hakikaten ciddî sebepler gösterilmiş olsun. Vakıia bu sebepleri müellifler hiç zikretmemiş değillerdir; fakat ne çare ki, bunları yalnız gayri kâfi değil, hatta varit addetmemek mecburiyeti vardır. Yeri olmayan bir mübalâgaya kapılmamış olduğumuzu göstermek için şu satırları aynen alıyoruz: “Vakıialar hiç bir mezhebin, hatta siyaseti

içtimaiyenin bile nasıl doğduğunu izaha kâfi değildir; yalnız vakıalar, sırf ilmi tefsiratın izahına da kifayet edemez. Eğer fikirlerin, münhasıran muhit ve zamanın tahtı tesirinde vücut bulduğu kabûl edilecek olursa aynı muhit ve zamanın meselâ bir *I.-B. Say* ile bir *Sismondi* - nin, bir *Bastiat* ile bir *Proudhon*-un bir *Schulze - Delitsch* ile bir *Marx* - in, bir *Francis Walker* ile bir *Henri George* - un fikirleri gibi, yalnız muhtelif değil, hatta yekdiğerine zıt ve muhalif fikirleri doğurmuş olması nasıl izah olunabilir? Fransada *Cournot* ile başlayan riyazî usulün doğması, ve yahut “nihai fayda,, esasının aynı zamanda iki üç memlekette birden keşfedilmesi, hangi vakayi ve ahvale atfedilebilir?,”

Bu sualin kanaatverici surette halledilmiyeceğini kabul ederek vakıalarla nazariyeler arasındaki alâka hakkında uzun tereddütlerden sonra (ve bu tereddütler, mukaddimede olduğu gibi, neticede, de eseri hakikaten zayıfletici bir vakıadır;) menfi bir neticeye vasıl olmak, hazin bir muvaffakiyetsizliktir, zannederiz.

İktisadî mezhepler tarihi müelliflerinin aşamamış gözüktükleri suale, *Simiand*, bahsettiğim tenkidin e, şöyle cevap veriyor: “Zamanlarının iktisadî şeniyeti tarafından kendi üzerlerine yapılan orijinal ve bilavasita tesirlere karşı doğrudan doğruya bir aksülamel tarzında nazari mesai vücuda getiren kismeler mevcut olduğu gibi, bunların yanında da daima öyle kimseler bulunabilir ki, onlar da, mukaddem bir mezhebin ananesini sadece takip ederler, ve bu mezhebin artık zamanlarının şeniyetine tatabuk etmediğini farketmezler; yahut yine öyle kimseler bulunabilir ki, müntakal veya kabli olarak hükmedilmiş bir mezheple meşbu oldukları için, zamanlarının şeniyetini ya inkâr ederler, veya olduğu gibi göremezler; hatta öyleleri de vardır ki, hazır ve ya geçmiş olsun, bir şeniyeti tam olarak objektif surette mutalâa etmek endişesinden ya uzaktırlar, yahut buna hiç bir zaman muvaffak olamazlar; bunlar da nazariyelerini farazî bir alem üzerine inşa ederler, Bu sonuncu hâl, esasen mutat olan hâl değil-

midir? Ve bundan dolayı değil midir ki, iktisadî mezhepler tarihi, bugün teessüs edecek müspet iktisat ilmi için pek cüzî bir faydayı haiz oluyor? Diğer taraftan da, aynı bir iktisadî şeniyet vakide mudil olduğu ve vasıtalarının kifayetsizliği nispetinde kavranması müşkül bulunduğu cihetle, muhtelif fertler tarafından muhtelif tarzlarda hissedilebilir ve görülebilir; ve zaten de böyle olmuştur; o vakit bu tarzların herbiri ihtiva ettikleri şeylerden daha fazla ihtiva etmedikleri şeyler itibarile gayri sahihtir, ve binnetice birbirini nakzetmeleri veya nehyetmeleri zarurî olmaz. Keza olabilir ki, muhtelif fertler, aynı bir şeniyette, aynı çizgileri, aynı hadiseleri görürler, fakat bunlar arasında ehemmiyet verdikleri tehalüf eder: bu da mezheplerin tefaruku için kâfi olur..

F. Simiand -ın bu tahlili, hiç şüphesiz, *Gide*-in hoşlandığı küzel bir tabir ile söyleyelim, kazanılmış hakikatlerdendir. Bu satırların ihtiva ettiği umumî manayı hakkile anlamadan sarfedilecek tetkik emeklerinin ilmî kesafet itibarile maksat için kifayet edeceğine inanamayız; iktisadın sırf iktisat kültürüyle tesis edilebileceğini zannedenler, bu mutalâalardan çok istifade etmek mecburiyetindedirler. Ve unutmamak lâzımdır ki, bu da ancak iktisatçının dar görüşüyle değil, belki içtimaiyatın tetkik usullerile mümkün olabilmiştir.

Ehemmiyetle üzerinde tevakkuf ettiğimiz bu meseleyi, temâmile müspet bir neticeye vasıl edebilmek için, *Simiand* -in mutalâalarını da daha fazla zarurî neticelerine kadar götürmek lâzım geliyor.

Filhakıka iktisadî hadiseler karşısında ferdin muhtelif vaziyetler alması, *Simiand*-in çok muvaffak bir şekilde gösterdiği gibi daima mümkündür, hatta vakıdır. Ve bu muhtelif vaziyet almalar, iktisadî mezheplerin muhtelif şekillerde tekevvünü üzerinde başlıca amil oluyor. Lâkin mesele, itiraf etmeli ki, yalnız bununla halledilmiş olmaz; çünkü, her mezhebi bizzat bir vakıa telekki edecek olursak, bu vakıaların sebeplerindeki tenevvuların da az çok sabit bir nizama tabi olduklarını kabule mecburuz.

Simiand - in tavsir ettiği hâl, bize, fertten hadiselere doğru olan hareketlerin hatıra gelebilecek şekillerini gösteriyor; fakat bir de bunların, hadiselerden fertlere doğru bir görüldüğü olmak icap eder ki, hakikî illetler de ancak bu yoldan keşfedilebilir, zan-nederiz. Bir ferdin geçmiş bir mezhebin ananesini hala takip etmesi, ve bir başkasının da yeni bir ütopi yapmağa meyletmesi, yalnız muayyen fertlere nazaran değil, - çünkü bu taktirde o, belki sadece ferdi ruhiyatın bir meselesi olur -, cemiyetin herhangi bir devrinde bulduğu kuvvetli makesler itibarile, alelade ve sebepsiz mi telekki edilmelidir? Buna razı olmak, ilmî zihniyet için esas prensiplerinden kolayca vazgeçivermek demektir. Buna lüzum olmadığı kadar aksi, bir zarurettir, kanâatindeyiz.

Fertler tarafından ortaya konan ve muhtelif amiller tesiri altında bir çok tenevvuler arzededen mezheplerin hakikaten müspet bir zihniyetle ve tam olarak izah edilebilmeleri, ancak, bu izah teşebbüzümüze, o mezheplerin haricinde şenî istinat noktaları bulmak suretile imkân dairesine girebilir (1) ; hatta böyle bir tetkikte mütefekkirlerin ferdi vaziyetlerini bile lüzumundan fazla mutalâalarımıza müdahaleden menetmediğimiz taktirde, sebep zinciri arasında talf ve esasîyi birbirinden ayırmaklığımız mümkün olamaz.

* * *

Esas ve ilk prensipleri hakkında mufassal bir tahliline giriştiğimiz bu mühim eserin muhteviyatı da ayrıca uzun bir müna-kaşaya layıktır ; yalnız bu husuta kâfi bir salahiyete kendimi

(1). — Arzettiğim bu görüş tarzını, umumî cemiyet telekkileri, yahut muhtelif içtimaiyat mektepleri arasındaki münasibetlerin izahına taipik etmeğe çalıştım; geçen sene Darülfünunda vekâleten işgâl ettiğim içtimaiyat derslerinde yaptığım ilk tecrübe, beni kısmen olusn memnun etmiştir. Aynı mevzu, Felsefe cemiyetinin bu tatılden evvelki son içtimainde müna-kaşaya vazolunmuştur. Felsefe ve içtimaiyat mecmuasının bundan sonraki sayılarından birinde, tecrübemi, okuyucularımın tenkîdine arzedebileceğimi ümit ediyorum.

sahip addetmekten uzak olduğum gibi, bunu şimdilik o kadar faydalı da telekki etmiyorum; eğer bizde de bu mevzu hakkında bir kaç eser olsaydı, onların muhteviyat itibarile mukayese ve tenkidi bir zaruret olurdu. Memleketimizde bu mevzua dair evvela malûmat elde etmek isteyecek olanların uzun bir zaman bu eserle iktifa etmeleri hiç te zararlı olmayacaktır. Münevverlerimiz arasında memleketin istikbali namına iktisada verilen ehemmiyet ve gösterilen alâka, henüz maalesef temenni mahiyetinden ibaret kalmaktadır; bu vaziyetin bir gün gelip nihayete ermesi ve münevverlerimizin iktisadî meseleler hakkında sarih ve müspet bilgilere sahip olmaları icabettiği bu zamanda, *iktisadî mezhpler tarihinin* muhterem mütercimlerine teşekkür etmeğe borçlu olduğumuza kaniim.

Eser, etrafına topladığı dikkat ve alâka itibarile, memleketimizde henüz anlaşılmamış ve taktir edilmemiştir : bu hâlin ifade ettiği fena manayı gizlememek mecburiyetindeyiz; çünkü ancak fenayı tebarüz ettirerek iyiyi elde etmek kabildir. Bu fena mana saraheten şudur : hala daha zannediyoruz ki, hiç olmazsa iktisat işlerinde bilmeden yapmak mümkündür. Bu, ancak bilmek kabil olmadığı zamanlarda insana kalp kudreti verecek bir teselliden başka bir şey değildir; fakat unutmamak lâzımdır ki, cihan milletleri arasında, onların bildiği ve bizim bilmediğimiz, onların yaptığı ve bizim de yaptığımız işlerle mücadeleye girişme : akıbeti emniyetli bir yol olmasa gerektir.

Bu endişeyi şu ma satla ifade etmekten çekinmedim: Türk kitlesi, ve bilhassa münevverleri, iktisat işlerine karşı, bütün zihniyetleri, âdet ve itiyatlarile, şimdiye kadar tam bir lâkaydi içinde yaşamıştır. Hükûmet makinesi, bu lâkaydinin memleket içinde bugüne kadar yapmış olduğu tahribatı telâfi ile meşguldür. Yalnız bütün içtimaî meselelerde olduğu gibi, iktisatta da her fikir ve her iş ancak, onu anlayarak hazmetmiş, keyliyeten ve kemmiyeten kâfi bir kitlenin vücudiyle tahakkuk edebilir ; bü olmadıkça ortaya atılan her fikrin ve her işin, müteazzı veya münteşir bir

tenkit ve mürakabeye nail olabilmesi, ve binnetice en doğru şeklini iktisap edebilmesi ihtimali o nisbette azalır. Bu kitlenin meydana çıkabilmesi ise, ancak, hiç olmazsa genç nesil içinde iktisat kültürünün kâfi ve şuurlu bir tarzda nemalandırılması ile kabil olacaktır. Bugünkü terbiye ve tedris siyasetimizde ise, bu endişenin yeri olmadığı aşikârdır. Ne avukatlara kifayet edecek kadar iktisat öğretmeği istihtaf eden Hukuk Fakültesi tedrisatı, ne de mağazalarda muhasiplik, veya bankalarda memurluk için lâzım gelen iktisadî terbiyeyi vermekle iktifa eden Ticaret mektebinin bugünkü teşkilâtı, bizim istediğimiz geniş, müspet, iktisat hayatını tam ve etraflı olarak kavramak imkânını verebilecek hakikî kültür için kâfidir. Liselerimizde içtimaiyat dersi içine sıkıştırılmış olan köksüz, temelsiz ve tali ders ise, bu maksat için ancak fikirleri oyalamaya yarar.

Sırf nazari surette yapmağa çalıştığım bir tahlili, böylece, bir memleket ve terbiye siyaseti meselesi ile bitirmiş olduğumdan dolayı, okuyucularım beni mazur görsünler.

Mehmet Servet